

Oleksandra Shtepenko*

Sołomija Pawłyczko: przekraczając tabu

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/LC.2024.009>

Profesor Sołomija Pawłyczko

Z prywatnego archiwum prof. Tamary Hundorowej

---

* Dr hab., profesor Katedry Dziennikarstwa i Filologii w Międzyregionalnej Akademii Zarządzania Personalem w Kijowie (Ukraina). Zainteresowania badawcze: literatura modernizmu i postmodernizmu, studia nad traumą i dekolonizacją, kulturotwórcza rola intelektualistów (aspekty komparatystyczne i genderowe).

E-mail: alexshtep69@gmail.com | ORCID: 0000-0002-2493-5383.

123

1–2(49) 2024

LITTERARIA COPERNICANA

ISSNp 1899-315X

ss. 123–132

Sołomija Dmytriwna Pawłyczko była literaturoznawczynią, publicystką, tłumaczką, doktor habilitowaną nauk filologicznych, profesorem Narodowego Uniwersytetu „Akademii Kijowsko-Mohylańska”, członkinią Związku Pisarzy Ukrainy. Jako jedna z pierwszych ukraińskich badaczek wprowadziła do literaturoznawstwa ukraińskiego dorobek studiów feministycznych oraz badań postkolonialnych.

Pawłyczko była aktywną uczestniczką i świadkiem jednego z najważniejszych wydarzeń w ukraińskiej historii XX wieku – proklamowania niepodległości Ukrainy w 1991 roku. Badaczka została jedną z pierwszych popularyzaterek kultury ukraińskiej jako stypendystka Programu Fulbrighta w USA i Kanadzie (wykładowca wizytujący, Uniwersytet Alberty w Edmonton, 1990; Uniwersytet Harvarda, 1996–1997). Swoimi badaniami nad dyskursem modernizmu w literaturze ukraińskiej XX w. dokonała intelektualnego przełomu; poddała bezkompromisowej rewizji imperialistyczny kanon literacki i „położyła fundamenty pod nowe strategie interpretacyjne oraz metody i techniki literaturoznawcze” (Zubrycka 2002: 7).

Pawłyczko opublikowała szereg książek naukowych i publicystycznych w języku ukraińskim: *Poezja filozoficzna romantyzmu amerykańskiego* (Філософська поезія американського романтизму [= Filozofska poesya amerikanskocho romantizmu], Kijów 1988), *Byron. Zarys życia i twórczości* (Байрон. Нарис життя і творчості [= Bayron. Naris zhittya i tvorchoosti], Kijów 1989), *Labirynty myśli. Powieść intelektualna we współczesnej Wielkiej Brytanii* (Лабіринти мислення. Інтелектуальний роман сучасної Великобританії [= Labirynty myslennia. Intelektualnyi roman suchasnoi Velykobrytanii], Kijów 1993), *Dyskurs modernizmu w literaturze ukraińskiej* (Дискурс модернізму в українській літературі [= Dyskurs modernizmu v ukrainskii literaturi], Kijów 1997), *Nacjonalizm, seksualność, orientalizm. Złożony świat Ahatanhela Krymskiego* (Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського [= Natsionalizm, seksualnist, orientalizm: skladnyi svit Ahatanhela Krymskocho], Kijów 2000)¹. Po angielsku napisała z kolei *Listy z Kijowa* (Letters from Kiev; Nowy Jork 1992).

Źródła biografii intelektualnej

Sołomija Pawłyczko urodziła się 15 grudnia 1958 roku we Lwowie, w Ukraińskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej. Pochodziła z rodziny ukraińskich intelektualistów. Jej ojciec, Dmytro Pawłyczko, był znanym ukraińskim poetą, tłumaczem, krytykiem, działaczem społecznym i państwowym, który w 1963 roku przeprowadził się wraz z rodziną do Kijowa. Pawłyczko w 1981 roku ukończyła Wydział Filologii Romańskiej i Germańskiej na Uniwersytecie im. Tarasa Szewczenki. W 1984 roku obroniła pracę doktorską pt. *Poezja filozoficzna amerykańskiego romantyzmu. Twórczość poetycka Ralphi Waldo Emersona i Emily Dickinson*.

Badaczka odważyła się zakwestionować tradycyjne poglądy charakterystyczne dla ukraińskiej kultury oficjalnej, przededefiniować przestarzałe normy literackie. Za podstawę swojej literaturoznawczej działalności przyjęła „zasadę organicznego wpisywania literatury

¹ Tę monografię opublikowano po śmierci autorki. Pośmiertnie, w wydawnictwie „Osnowy”, ukazały się również dwie inne monografie naukowe badaczki: *Feminizm* (2002) i *Teoria literatury* (2002).

ukraińskiej w kontekst europejski” oraz postawiła przed sobą zadanie „połączenie w jedną całość dwóch literackich światów: świata europejskiej oraz świata ukraińskiej literatury” (Zubrycka 2002: 8).

Ukraińska literaturoznawczyni Marija Zubrycka wyróżnia w działalności badawczej Sołomiji Pawłyyczko trzy etapy formowania się jej stylu naukowego, podkreślając, że „ten podział jest dość umowny, ponieważ Pawłyyczko mogła równolegle, w zależności od stawianych sobie celów i zadań, wykorzystywać różne strategie metodologiczne (Zubrycka 2002: 7).

Pierwszy etap stanowiły „wczesne badania utrzymane w tradycyjnym stylu akademickim” reprezentowane przez takie artykuły naukowe, jak *Poezja Percy’ego Bysshe Shelleya* (1987), *Modele szewczenkologii w nauce radzieckiej i nieradzieckiej* (1990), *Poematy filozoficzne Iwana Franki „Śmierć Kaina”, „Pogrzeb”, „Mojżesz” i romantyzm europejski* (1990). Etap drugi to „okres przejściowy, naznaczony skłonnością do zmiany paradygmatu literaturoznawczego” (Zubrycka 2002: 7). W tym czasie powstają następujące artykuły badawcze: *Twórczość Ołeha Zujewskiego albo anatomia surrealizmu ukraińskiego* (1992), *Sytuacja metodologiczna we współczesnym literaturoznawstwie ukraińskim* (1993) oraz *Romantyzm ukraiński. Ciężenie nurtu jako impas estetyczny* (1993). Trzeci, ostatni etap charakteryzuje się „wyraźnie zaakcentowanym dążeniem do ustanowienia nowych strategii interpretacyjnych” (Zubrycka 2002: 7). Warto tu wymienić przede wszystkim książkę *Dyskurs modernizmu w literaturze ukraińskiej* (1997). Ta unikalna praca o teorii literatury ukraińskiej zyskała sławę „intelektualnego bestsellera” (Andruchowycz 2000). W tym czasie powstała także niedokończona monografia *Nacjonalizm, seksualność, orientalizm. Złożony świat Ahatanheła Krymskiego* (1999), mnóstwo artykułów naukowych poświęconych nieznanym pisarzom ukraińskim oraz nietradycyjnym aspektom analizy literaturoznawczej np. *Marginalność jako obiekt teorii* (1999), *Literatura jako zemsta. Reprezentacje okrucieństw w epoce romantyzmu* (1999) oraz *Powieść jako prowokacja intelektualna* (1999).

Zainteresowanie Pawłyyczko prozą intelektualną było dostrzegalne już w opublikowanej w 1993 roku książce *Labirynty myśli. Powieść intelektualna we współczesnej Wielkiej Brytanii*, w której badaczka analizowała powieści Iris Murdoch, Williama Goldinga, Lawrence’a Durrella i Johna Fowlesa. Zdaniem ukraińskiej literaturoznawczyni Wiry Ahejewej

fenomen intelektualizmu, złożone dysonanse oraz wzajemne oddziaływanie na siebie filozofii i literatury stanowią główny temat monografii. Powieść współczesna jest analizowana zwłaszcza jako przestrzeń zabawy, proces tworzenia i rozwiązywania określonych „rebusów” filozoficznych oraz skomplikowany splot różnorodnych intertekstualnych odesłań i odgłosów (Ahejewa 2002: 9).

Rozmyślenia nad dyskursem intelektualnym powieści angielskiej stały się punktem zwrotnym w procesie uświadamiania sobie przez Pawłyyczko własnej drogi badawczej jako sposobu wyrażania tożsamości narodowej: „Moje spojrzenie zwróciło się w kierunku literatury ukraińskiej. [...] Własna literatura oddziałuje na uczucia, ci ludzie są mi bliscy, znam ich. Dla mnie badanie literatury ukraińskiej to nie chłodna intelektualna zabawa. To możliwość zrozumienia czegoś dla siebie samej” (Pawłyyczko 2002f: 283–284).

Profesor Uniwersytetu Harvarda, George G. Grabowicz, uważa, że „[k]luczowym momentem w procesie kształtowania się Sołomii, którą znamy, było jej świadome przejście od anglistyki do ukrainistyki” (Hrabowycz 1999). Zainteresowanie badaniem literatury

ukraińskiej, która „zafascynowała swoimi paradoksami i nierozwiązanymi problemami” (Pawłyczko 2002d: 272), zbiegło się u badaczki z uświadomieniem sobie konieczności rewizji ustalonego kanonu literackiego w celu dekolonizacji i, w konsekwencji, unowocześnienia kultury ukraińskiej.

Biorąc pod uwagę całą twórczą i naukową działalność Pawłyczko, można powiedzieć, że zrealizowała konsekwentny projekt unowocześnienia kultury ukraińskiej. Jego elementami było niekorzystanie z tłumaczeń kolonialnych, odnowienie ukraińskiej tradycji przekładowej, rewizja tradycyjnej polityki wydawniczej oraz inspiracja zachodnimi podejściami metodologicznymi w literaturoznawstwie, co znacząco zmieniło ukraińską humanistykę.

Odrzucenie tradycji przekładu kolonialnego i działalność wydawnicza

Odnawiając i zmieniając tradycję ukraińskiego przekładoznawstwa, Pawłyczko dokonała prawdziwej rewolucji. Badaczka zamieniła rozpowszechnioną praktykę wykorzystywania przekładu kolonialnego na samodzielne tłumaczenia tekstów literackich z języka oryginału. W Związku Radzieckim zagraniczne utwory literackie dla czytelnika ukraińskojęzycznego stanowiły najczęściej przekład zapośredniczony poprzez język rosyjski, a więc były to tłumaczenia przesiane przez „kolonialne sito”. Pawłyczko jako jedna z pierwszych zerwała z tą tradycją, dokonując przekładu na język ukraiński utworów Marka Twaina, Ernesta Hemingway’a, Williama Goldinga i Davida Lawrence’a² bezpośrednio z języka oryginału. Te tłumaczenia odegrały również ważną rolę w przewyższaniu popularnego wśród zwykłych czytelników uprzedzenia o wyższości przekładów rosyjskich nad ukraińskimi.

Przetłumaczenie skandalizującej powieści Davida Herberta Lawrence’a pt. *Kochanek Lady Chatterley* oraz odtworzenie języka tego utworu „bez tabu” stało się wyzwaniem rzuconym tradycji przekładu kolonialnego. Starając się jak najwierniej podążać za językiem oryginału, Pawłyczko odważyła się wprowadzić „język erotyzmu”, którego literatura ukraińska nie знаła. Badaczka podkreślała:

[n]ajważniejszym zadaniem, jakie postawiłam przed sobą podczas przekładu *Kochanka...*, było jak najpełniejsze odtworzenie oryginału. To tłumaczenie stanowi również swoisty sprzeciw wobec sentymentalności, sztampowości ujmowania tematyki miłosnej w literaturze ukraińskiej. Za istotne uważałam także przekroczenie tabu, które funkcjonuje w naszym języku literackim. Oddanie w przekładzie niektórych wypowiedzi wymagało określonej śmiałości (Pawłyczko 2002e: 303).

Aby ukraiński czytelnik miał możliwość czytać w swoim ojczystym języku, Pawłyczko stworzyła w 1992 roku wydawnictwo „Osnowy”³, stanęła na czele jego rady redakcyjnej

² Chodzi o wydany w 1985 roku *Dziennik Ewy* Marka Twaina, *Władzę much* Williama Goldinga (wydany w 1988 roku) i *Kochanka Lady Chatterley* Davida Herberta Lawrence’a (wydany w 1999 roku).

³ Wydawnictwo powstało ze środków Sołomiji Pawłyczko i jej drugiego męża, kanadyjskiego historyka Bohdana Krawczenki. Obecnie wydawnictwo „Osnowy” nosi imię swojej założycielki, zaś na jego czele stoi córka Sołomiji Pawłyczko – Bohdana Pawłyczko.

i opracowała nową politykę wydawniczą. Według Marii Zubryckiej „ani państwowe wydawnictwa, ani Narodowa Akademia Nauk, które przynajmniej z definicji powinny pełnić rolę katalizatora w kształtowaniu kultury narodowej, nie pofatygowały się, by to uczynić” (Zubrycka 2002: 10). Dzięki temu ukraiński czytelnik otrzymał możliwość zaznajomienia się w swoim ojczystym języku z *Poetyką* Arystotelesa, z dziełami Platona i św. Augustyna, z traktatami filozoficznymi Kanta, z egzystencjalistycznymi ideami Sartre’a i z wieloma innymi dziełami współczesnych myślicieli europejskich – od Karla Poppera do Simone de Beauvoir i Kate Millett⁴. Publikacja przekładów fundamentalnych prac wybitnych przedstawicieli ruchu feministycznego miała tu znaczenie szczególne, ponieważ sprzyjała dynamicznemu rozwojowi studiów feministycznych i genderowych w Ukrainie. Z kolei sama Pawłyczko, począwszy od lat 90. XX wieku, zaczęła być kojarzona z krytyką feministyczną oraz feministycznymi analizami dzieł literackich.

Misja Sołomiji Pawłyczko: dekolonizacja i aktualizacja kanonu literackiego

„Ukraina przetrwa jako europejski naród o bogatej kulturze tylko wtedy, gdy się zmodernizuje” – w taki sposób w jednym z wywiadów Pawłyczko (2002d: 273) sformułowała swoją misję na rzecz rozwoju kultury w niepodległej Ukrainie. W książce *Dyskurs modernizmu w literaturze ukraińskiej* (1997)⁵ badaczka podjęła pierwszą w wieku XX próbę zasadniczej rewizji literatury ukraińskiej. Jednocześnie było to wyzwanie rzucone „literaturoznawstwu radzieckiemu oraz stereotypowym wyobrażeniom o literaturze ukraińskiej” (Zubrycka 2002: 3).

Proces „uwspółcześnienia” literatury ukraińskiej literaturoznawczyni rozpoczęła od zrewidowania przyjętego kanonu literackiego, przyznając wprost, że „pedestał, na który wynieśliśmy klasyków, nie tylko zniechęca do ich czytania, ale czasami powoduje odruch wymiotny” (Pawłyczko 2002c: 247). Według Andruchowycza:

Pawłyczko wykonywała bardzo niewdzięczną i niezwykle potrzebną pracę związaną z rewizją kanonu kultury narodowej, a zwłaszcza – literatury. Konsekwentnie walczyła z „brązownictwem” w stosunku do klasyków. Jej rozpaczliwe i w pełni uzasadnione próby „uczłowieczenia” wybitnych postaci kultury za każdym razem natrafiały na pełne oburzenia niezrozumienie oraz prymitywne i brutalne oskarżenia⁶ (Andruchowycz 2000).

⁴ Chodzi o przekład *Drugiej płci* Simone de Beauvoir oraz *Polityki seksualnej* Kate Millett.

⁵ Obroniona w 1995 roku w Instytucie Literatury Narodowej Akademii Nauk Ukrainy praca habilitacyjna Pawłyczko pt. *Dyskurs teoretyczny modernizmu ukraińskiego* wzbudziła szerokie zainteresowanie. Reakcją było zarówno wsparcie postępowych badaczy, jak i oburzenie oraz publiczne potępienie autorki ze strony innych uczonych. Ta monografia weszła do historii ukraińskiego literaturoznawstwa jako niepowtarzalny fakt naukowej śmiałości oraz demonstracja intelektualnej swobody nowej ukraińskiej kobiety – humanistki.

⁶ Z punktu widzenia ukraińskiego społeczeństwa przełomu lat 80. i 90. XX wieku śmiałość i postępowość poglądów Pawłyczko była niezwykła. Z tego powodu badaczka natrafiała na ścianę niezrozumienia: odrzucano

Proces dekolonizacji i rewizji ustalonego kanonu literackiego odbywał się za pomocą dekonstrukcji kompleksów imperialnych, „oczyszczenia” literatury ze stereotypów, ideologicznych uprzedzeń i zakazów oraz ożywienia „zastygłych w przeszłości” przedstawicieli „klasycznego” panteonu literackiego metodą interpretowania przemilczanych faktów biograficznych, na które kolonialna ideologia nałożyła tabu. Oksana Zabuzko podkreśla, że Pawlyczko stała się „prekursorką”, która rozpoczęła „zaciętą walkę dyskursów na literackim placu boju” (Zabuzko [&] Szewelow 2011: 175), i dokonała kulturotwórczego przełomu poprzez działanie w kierunku „desowietyzacji literatury ukraińskiej” (Zabuzko [&] Szewelow 2011: 220).

W napisanej w 1999 roku pracy *Kanon klasyków jako przestrzeń walki genderowej*⁷, Pawlyczko (2002b: 213), zastanawiając się nad tym „czym jest kanon literatury ukraińskiej?”, postawiła przed sobą zadanie stworzenia nowego kanonu modernizmu. Badaczka, inspirując się koncepcją „selektywności kanonu” dekonstrukcjonisty Harolda Blooma (1995), za kryterium włączenia utworu literackiego do kanonu przyjęła jego „dziwność” i „transgresywność”. Te cechy zakładają samoistność, odmienność i unikalność dzieła.

Pawlyczko, wykorzystując ustalenia teorii recepcji, wprowadziła do krajowego literaturoznawstwa prowokacyjne dyskursy intelektualne, które były nie do zaakceptowania dla tradycyjnej humanistyki ukraińskiej i nieprzygotowanego czytelnika. Za przykład takiej praktyki może służyć książka badaczki pt. *Nacjonalizm, seksualność, orientalizm. Złożony świat Ahatanhela Krymskiego*⁸.

Za Hansem Jaussem i Karlem Popperem Pawlyczko mówiła o historycznej zmienności odbioru dzieła literackiego, o znaczeniu recepcji utworu w tworzeniu tradycji literackiej, o „horyzoncie oczekiwań” i o „fuzji horyzontów” podczas spotkania z literacką spuścizną przeszłości. Badaczka analizowała pojęcie tradycji literackiej w zestawieniu z kategorią współczesności rozumianej jako „aktualne znaczenie odpowiadające oczekiwaniom danego okresu historycznego” (Jauss 1970: 144) i doszła do współbrzmiącego z teorią Jaussa wniosku, że „zastygłe” formy w teorii literatury stanowią „kolekcję arcydzieł” nie posiadających siły oddziaływania w teraźniejszości.

---

jej przekraczające tabu interpretacje, zaś zarzuty i krytyka w prasie czasami przekraczała granice dyskusji akademickiej. Obwiniano ją o beczeszczenie pamięci o „kanonizowanych” pisarzach literatury ukraińskiej, oskarżano o chęć epatowania intymnymi faktami z życia wybitnych twórców. Jej nazwisko przywołano podczas posiedzenia ukraińskiego parlamentu w 1995 roku. Działacz społeczny, pisarz i deputowany Rady Najwyższej, Borys Olijnyk wzywał, aby „rozprawić się z osobą, która hańbi kulturę narodową”. Z listu Sołomiji Pawliczko do Jurija Łuckiego 19.11.1997 <https://hvilya.com/news/culture/solomiya-pavlychko-rujnivnytsya-svyatennytskyh-kanoniv.html>.

⁷ Artykuły naukowe Pawlyczko wyróżnia oryginalne ujęcie analizowanych zagadnień, które uwidacznia się już w tytułach jej prac. Zob. np. *Rozważania o wąsach, zainspirowane pewnym opowiadaniem Ołeksia Storożenki; Jedzenie i namiętność. Osobista tragedia Mychajła Kociubynskiego*.

⁸ Sam tytuł książki zawiera w sobie tematy tabuizowane w tradycyjnym literaturoznawstwie, w tym postać nieznanego wówczas ukraińskiego orientalisty, pisarza, działacza społecznego i pierwszego sekretarza naukowego Ukraińskiej (poźniej: Wszekukraińskiej) Akademii Nauk, Ahatanhela Krymskiego. Poprzez badanie jego twórczości Pawlyczko nie tylko wzbogaciła narodowy kanon modernizmu, ale wprowadziła także ten zaginiony fenomen do ukraińskiej historii intelektualnej.

„Modernizm z kobiecą twarzą”: genderowe źródła modernizmu w literaturze ukraińskiej

Tamara Hundorowa (2009) zauważa, że modernizm oraz feminizm niezmiennie pozostawały dla Pawłyczko absolutami. Opierając się na nich, badaczka „zapropozowała własną wersję modernizmu w Ukrainie” (Hundorowa 2009).

Stosując w swoich badaniach feministyczne czytanie i interpretację tekstów, Pawłyczko dokonała zamiany przestarzałej metodologii radzieckiej „monointerpretacji” na polifonię zachodnich podejść (inspiracje strukturalizmem, poststrukturalizmem, dekonstruktywizmem, teorią recepcji literatury, postkolonializmem i feminizmem). Tym samym stworzyła przesłanki dla zmiany klimatu intelektualnego w ukraińskim literaturoznawstwie.

W *Dyskursie modernizmu w literaturze ukraińskiej* Pawłyczko, przeddefiniowując kulturę okresu *fin de siècle*, badała głęboki konflikt między modernizmem a narodnictwem. Badaczka analizowała modernizm ukraiński z perspektywy feministycznej: traktowała go jako „wojnę płci” w rozumieniu Sandry Gilbert i Susan Gubar (1988: 21), korzystała również z idei „anarchii seksualnej” Elaine Showalter (1990). Przecistawiając sobie narodnictwo i modernizm, Pawłyczko (2002a: 77) utożsamiała z pierwszym konserwatyzm, prowincjonalizmem i „chutorowość” – czyli wsobność, skupienie na sobie – kultury ukraińskiej. Z kolei modernizm to europejskość, intelektualizm i kultura otwarta na obce wpływy. W ramach tak zarysowanego konfliktu, wykorzystując dekonstruktywistyczny schemat „marginalne/centralne”, badaczka zastosowała opozycję „żeńskie/męskie” („feministyczne/patriarchalne”) i postawiła tezę, że modernizm ukraiński stanowi oczywiste wyzwanie rzucone przez pisarki dominującej męskiej tradycji (Pawłyczko 2002a: 78).

Idea narodnictwa, jako centralna idea literatury ukraińskiej, skupiała się wokół kultu Ojca (ukr. *Bat’ka*) i idei prowincjonalizmu. Tym samym wykluczała przejawy indywidualizmu i samorealizację poprzez twórczość. Zdaniem Pawłyczko (2002d: 276) chodzi o uproszczony, prymitywny, a nawet poniżający model kultury: „Każda kultura patriarchalna zawiera w sobie cynizm i obłudę. Zawsze ma w sobie zewnętrzne piękno, jednak w jej wnętrzu mogą skrywać się znieważanie i znęcanie się silnego nad słabym”.

W tworzeniu nowego dyskursu literackiego pomagała badaczce inspiracja doświadczeniem modernizmu europejskiego. Jednym z głównych odkryć tego okresu była cielesność, zawierająca w sobie nową wrażliwość i seksualność. Pawłyczko (2002a: 94) podkreśla, że modernizm w literaturze ukraińskiej wyłania się z nurtu feministycznego: „Pierwszymi modernistkami w literaturze ukraińskiej były kobiety”. Na tym stwierdzeniu opiera się jej wersja modernizmu ukraińskiego: „Modernizm z kobiecą twarzą, który męska krytyka, niczym w Derridańskiej opozycji (centralne/marginalne), konsekwentnie spychała i zepchnęła na margines, stał się kluczowym fenomenem literatury ukraińskiej” (Pawłyczko 2002a: 95).

Badaczka uważała, że feministyczna interpretacja tekstów stanowi „klucz do odczytania zjawisk intelektualnych”. Analizując etapy formowania się modernizmu ukraińskiego, który jej zdaniem „nie zrealizował się do końca” (Pawłyczko 2002a: 372), stworzyła model modernizmu narodowego i wniknęła w jego sens jak w „określoną filozofię sztuki”

charakteryzującą się „mnóstwem zjawisk z różnych okresów, często o diametralnie przeciwnym sensie” (Hundorowa 1997: 17). Uczona w sposób śmiały i bezkompromisowy oceniła okres modernizmu w historii literatury ukraińskiej: „To właśnie ambiwalentność, niekonsekwencja dyskursu modernizmu doprowadziła do tego, że modernizm w literaturze ukraińskiej nie przyczynił się do powstania kluczowych zjawisk lub kierunków literackich” (Pawlyczko 2002a: 436) i „na żadnym etapie rozwoju literatury [...] nie zajął dominującej pozycji, nie stał się centrum procesu historycznoliterackiego lub chociażby modą” (Pawlyczko 2002a: 420).

Zdaniem Pawlyczko najważniejszej przyczyny „słabości” modernizmu ukraińskiego należy upatrywać w tym, że „ani razu nie udało mu się w sposób pełny przewyżnić stereotypów i języka kultury tradycyjnej” (2002a: 433).

Powieść jako prowokacja intelektualna

Rok przed swoją tragiczną śmiercią w 1999 roku Pawlyczko napisała jeden z ostatnich artykułów naukowych pt. *Powieść jako prowokacja intelektualna*. Zubrycka (2002: 93) nazwała ten tekst „dowodem na podjęcie próby radykalnej zmiany paradygmatu literaturoznawstwa ukraińskiego, wyzwolenia go z dogmatów i tabu”.

Pawlyczko (2024: 135) odnotowała „powstanie powieści ukraińskiej”, nazywając jej twórców – Mykołę Chwyłowego, Walerjana Pidmohylnego, Wiktora Petrowa (pseudonim literacki: Domontowycz) – „nowatorami, modernizatorami i rewolucjonistami prozy”. Badaczka zwróciła uwagę na zdystansowanie i wyjątkowość zarówno samego Wiktora Petrowa, jak i jego twórczości. Z tego powodu nazwała pisarza „Mefistofešem ukraińskiej kultury” (Pawlyczko 2024: 139). Utwory tego profesora, który „uprawiał literaturę jako ekstrawaganckie hobby” (Pawlyczko 2024: 136), literaturoznawczyni sklasyfikowała jako prowokację intelektualną: „Prawie każda fraza Domontowycza zawiera paradoks, wyzwanie, prowokację” (Pawlyczko 2024: 139). Autor trzech wybitnych ukraińskich powieści intelektualnych początku XX wieku – *Dziewczynka z misiem*, *Doktor Serafikus*, *Bez gruntu* – to jeden z najbardziej tajemniczych pisarzy tego okresu. Miał „trzy tożsamości”: był znany jako Wiktor Petrow, Wiktor Ber i Wiktor Domontowycz. Pierwszym nazwiskiem podpisywał swoje prace literaturoznawcze, drugim – dzieła filozoficzne, zaś pod trzecim publikował utwory literackie. Tajemnicę tych autorskich przeistoczeń badaczka komentowała w następujący sposób: „Petrow w roli Domontowycza ukrywał siebie w swoich powieściach. W ogóle bardzo lubił temat masek, gier i tekstów-szyfrów. Szyfrowanie było dla niego formą autorefleksji. [...] Powieść była lustrem, w którym autor przyglądał się sobie z zaciekawieniem, zmieniając maski” (Pawlyczko 2024: 140).

Analizując powieści intelektualne Wiktora Domontowycza w kontekście teorii recepcji Jaussa (*Literatura jako prowokacja intelektualna*), Pawlyczko wyróżniła główne cechy prowokacyjności jego prozy: „asentymentalność”, „autodestrukcyjny racjonalizm”, wielość tożsamości (lub „brak zakorzenienia”) i ironia autorska. Ironiczne komentarze narratora badaczka nazwała kluczowym wskaźnikiem „oszałamiającej intelektualnej prowokacyjności” powieści Domontowycza. Było to zgodne z jej własną zasadą krytycznej rewizji starych, nie przystających do współczesności wątpliwych prawd, kanonów i wierzeń sztucznie

narzuconych przez imperialistycznego sąsiada, często niemających wiele wspólnego z prawdziwą kulturą i historią narodu ukraińskiego.

Praca Pawlyczko pt. *Dyskurs współczesnego modernizmu* nieprzypadkowo rozpoczyna się od prowokacyjnej charakterystyki literatury ukraińskiej jako „przestarzałej literatury przestarzałego narodu”, w której nie ma „postaci mogących równać się z Jamesem Joyce’em i Albertem Camusem ani nurtu podobnego do ‘Młodej Polski’ nie tyle nazwą, co wkładem w literaturę narodową” (Pawlyczko 2002a: 24). W artykule *Powieść jako prowokacja intelektualna* badaczka upatrywała w postaci i twórczości Domontowycza wartości poszukiwanej i współmiernej. Wprowadziła ją do kanonu modernizmu jako „klasyka literatury ukraińskiej”.

Zdaniem Grabowicza „Sołomija Pawlyczko była wzorcowym przykładem współczesnej, wyzwolonej, pełnowartościowej i awangardowej nauki ukraińskiej” (Hrabowycz 1999). Poprzez redefinicję wartości kulturowych oraz zdecydowane odrzucenie oficjalnych dogmatów literackich badaczka dokonała rewizji przestarzałego kanonu literackiego; spopularyzowała go i bawiła się nim, zachęcała czytelnika do intelektualnej gry. Przekroczywszy tabu, Pawlyczko weszła w intelektualną historię rodzimego literaturoznawstwa jako przedstawicielka nowej, europejskiej i postkolonialnej ukrainistyki.

Przełożył Łukasz Gemziak

Bibliografia

- Ahejewa, Wira 2002. „Intelektualny portret”. W: Sołomija Pawlyczko. *Feminizm*. Kyjiw: Osnowy.
- Andruchowycz, Jurij 2000. „Pamjati Sołomiji”. *Den* 1. <https://day.kyiv.ua/article/kultura/pamyati-solomiyi> [15.08.2023].
- Bloom, Harold 1995. *The Western Canon. The books and school of the ages*. New York: Riverhead books.
- Gilbert, Sandra M. [&] Susan Gubar 1988. *No man’s land. The Place of the Women Writer in the Twentieth Century*. [Volume 1] *The War of the Words*. New Haven, London: Yale University Press.
- Hrabowycz, Hryhorij 1999. „Pamjati Sołomiji Pawlyczko”. *Krytyka* IV: 1–2. <https://krytyka.com/ua/articles/pamyati-solomiyi-pavlychko> [15.08.2023].
- Hundorowa, Tamara 1997. *ProAwlennia słowa. Dyskursija ranniho ukrajinskoho modernizmu. Post-moderna interpretacija*. Lwiw: Litopys.
- Hundorowa, Tamara 2009. „Desiat’ rokiw iz Sołomijeju”. *Krytyka* XIII: 11–12. <https://krytyka.com/ua/articles/desyat-rokiv-iz-solomiieju> [16.08.2023].
- Jauss, Hans Robert 1970. *Literaturgeschichte als Provokation*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Pawlyczko, Sołomija 2002a. „Dyskurs modernizmu w ukrajinskij literatury”. W: Sołomija Pawlyczko. *Teorija literatury*. Kyjiw: Osnowy.
- 2002b. „Kanon klasykiw jak pole hendernoji borot’by”. W: Sołomija Pawlyczko. *Feminizm*. Kyjiw: Osnowy.
- 2002c. „Literatura — taka ż cikawa ricz, jak i żyttia, jakszczo dywytytsiana neji nezaszorenym pohladom”. Rozm. przepr. Hałyna Wdowyczenko. W: Sołomija Pawlyczko. *Feminizm*. Kyjiw: Osnowy.
- 2002d. „Moment widkrywannia takyj sołodkyj...”. Rozm. przepr. Ludmyła Tarnaszynska. W: Sołomija Pawlyczko. *Feminizm*. Kyjiw: Osnowy.

- 2002e. „Wicznyj ruch”. Rozm. przepr. Ludmyła Taran. W: Sołomija Pawłyyczko. *Feminizm*. Kyjiw: Osnowy.
- 2002f. „Z Ukrainy roblat' chatku, widhorodżenu wid uśioho swituparkanom tuposti”. Rozm. przepr. Ołeksandra Denysowa. W: Sołomija Pawłyyczko. *Feminizm*. Kyjiw: Osnowy.
- 2024. „Powieść jako prowokacja intelektualna”. Tłum. Viktoria Durkalevych. Red. tłum. Anna Skubaczewska-Pniewska. *Litteraria Copernicana* 1–2 (49): 135–143.
- Showalter, Elaine 1990. *Sexual Anarchy. Gender and Culture at the Fin de Siècle*. New York: Viking.
- Zabużko, Oksana [&] Jurij Szewelow 2011. *Wybrane lystuwannia na tli doby: 1992–2002*. Kyjiw: Fakt.
- Zubrycka, Marija 2002. „Modernist' switospryjniattia: literaturno-teoretyczni doslidzennia Sołomiji Pawłyyczko”. W: Sołomija Pawłyyczko. *Teorija literatury*. Kyjiw: Osnowy.